

5. Мороз А.М., Савлук М.І., Пуховкіна М.Ф. та ін. Банківські операції: Підручник. – 2-ге вид., випр. і доп./ За ред. А.М. Мороза. – К.: КНЕУ, 2002. – 476 с.
6. Федоренко В.Г. Інвестознавство: Підручник. – 2-ге вид., переробл. – К.: МАУП, 2002. – 408 с.
7. Майорова Т.В. Інвестиційна діяльність: Навч. пос. – К.: ЦУЛ, 2003. – 376 с.
8. Петрук О.М. Банківська справа: Навч. пос./ За ред. д-р екон. наук, проф. Ф.Ф. Бутинця. – К.: Кондор, 2004. – 461 с.
9. Пересада А.А., Майорова Т.В. Управління банківськими інвестиціями: Монографія. – К.: КНЕУ, 2005. – 388 с.
10. Наказ Міністерства Фінансів України від 30 листопада 2001 р. № 559 "Про затвердження Положення (стандарту) бухгалтерського обліку 13 "Фінансові інструменти".
11. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: www.bank.gov.ua.
12. [Електрон. ресурс]. – Доступний з: www.economy.in.ua
13. Закон України "Про оподаткування прибутку підприємств" від 22 травня 1997 р.
14. Ковбасюк М.Р. Економічний аналіз діяльності комерційних банків і підприємств. – К.: Вид. дім "Скарби", 2001. – 336 с.

УДК 331.225.3

Доц. Н.І. Румарська, канд. екон. наук;
студ. Р.С. Яцюк – НУ "Львівська політехніка"

ЕВОЛЮЦІЯ НЕПРЯМИХ ПОДАТКІВ

Розглянуто виникнення та розвиток непрямих податків. Подано етапи розвитку податку на додану вартість та його законодавча база. Проаналізовано негативні та позитивні сторони податку на додану вартість.

Ключові слова: податок, непрямі податки, податок на додану вартість, ставка.

Assoc. prof. N.I. Rumars'ka; stud. R.S. Yatsuk – NU "L'vivs'ka Politekhnik"

Evolution of the indirect tax

The article tells about the rise and development of the indirect tax. The stages of value-added tax development and its legislative basis were discussed. Negative and positive sides of value-added tax were analyzed.

Keywords: tax, indirect tax, value-added, rate.

Податки існують у людському суспільстві майже тисячу років, але для людини немає більш гнітючої процедури, ніж сплата їх. Високі податки – це завжди неминучі злидні, занепад господарства, шлях до катастрофи і людської трагедії. Там, де високі податки, не може бути й мови про свободу і людську гідність, творчу працю і забезпечене майбутнє. Непосильні податки були причиною багатьох соціальних конфліктів, кровопролитних воєн, занепаду цілих цивілізацій. Водночас запровадження податків мало надзвичайно важливе прогресивне значення для розвитку людського суспільства. Їх порівнюють із винаходом колеса або парової машини. Податки є, по суті, головним засобом формування бюджету держави. Це джерело, що забезпечує існування бюджетної сфери суспільства, цілої армії наших громадян – лікарів, вчителів, науковців, діячів культури і мистецтва, пенсіонерів, малозабезпечених, а також студентів. Повнота сплати податків визначає долю не тільки цих людей, а й усієї економіки. Бо чим більшу стипендію отримує студент, тим більше грошей повернеться туди, звідки прийшли податки, тобто в економіку. Існує кілька десятків різних податків і зборів. Основними видами подат-

ків, які покликані забезпечувати більшу частину бюджетних надходжень, є податок на додану вартість, податок на прибуток і прибутковий податок з громадян. Однак, на сьогодні податки сплачує лише половина української економіки. Причин можна знайти безліч: починаючи з неефективної роботи величезної армії контролюючих органів і закінчуючи недосконалою законодавчою базою.

Податки, як головне джерело державних доходів, мають багатовікову історію. Цілісна система оподаткування в кожній країні сформувалась внаслідок тривалого періоду становлення і розвитку держави. У культурних державах стародавнього світу існували досить складні системи податків. Так, у древній Індії справлялися поземельний, промисловий, торговий податок; їх розміри визначалися в певних долях доходів або вартості продуктів виробництва, предметів торгівлі (від 1/5 до 1/6). Цікаво, що сплата податків вважалася не світським обов'язком, як тепер, а обумовлювалася релігійними віруваннями. Дуже часто податки мали форму жертвоприношення. У древніх класичних державах податки стають вже суто світською повинністю в зв'язку із розвитком самої ідеї державності. У римській імперії існували надзвичайно різноманітні податки, крім того, проводилися досить складні розрахунки чисельності населення – для стягнення подушних податків, вартості майна – для справляння майнових і доходних податків.

В епоху феодалізму спостерігалось послаблення урядової влади, що зменшило роль податків. Більшість населення було закріпачено або знаходилося залежно від своїх поміщиків і не сплачувало податків центральному уряду, та і самі податки здебільшого мали добровільний характер або справлялися у формі внесків при особливих обставинах (викуп короля з полону, посвята синів короля у рицарство, видача дочок заміж та ін.). Серед міського населення основними платниками податків були представники промислових та торгових верств, незалежні від поміщиків і лицарів. Найважливішими державними доходами в цей період були домени (доходи від державного майна) та регалії (казенні державні промисли, в яких держава має перевагу перед підданими).

У кінці XV – на початку XVI ст. відбулося значне зміцнення урядової влади, формувалася постійна армія, розвивалася внутрішня і зовнішня торгівля, натуральне господарство поступово витіснялося грошовим. Все це стало поштовхом для розвитку і вдосконалення податків. Найбільшого поширення набули податки у вигляді мита, тобто плати за послуги, які держава надавала окремим громадянам (судове мито, мито за переміщення людей і товарів, мито як винагорода за безпеку на дорогах, за устрій доріг, мостів, портів тощо).

Цікаво, що суцільне оподаткування власних підданих вважалося образливим, тому що воно нагадувало данину, якою обкладалися підкорені народи. Але поступово, під тиском дедалі зростаючих потреб держави оподаткування запроваджується і всередині країни, спочатку у вигляді непрямих податків, тому що вони були не такі помітні та відчутні. Але збільшення розмірів непрямих податків має певні межі і дуже часто наштовхувалося на опір у вигляді відкритих повстань. І тому уряди були змушені шукати інші джерела поповнення державної скарбниці, передусім, за допомогою прямих податків.

В історії оподаткування (у глобальному масштабі) зазвичай виділяють три етапи. Перший етап – від древнього світу і до початку середньовіччя – це зародження інституту податків, які мали випадковий і тимчасовий характер, справлялися у примітивних формах, дуже часто у натуральному вигляді. Другий етап охоплює XVI-XVIII ст., характеризується становленням феодальних держав, грошових господарств країн, бурхливим розвитком податків, які практично стягувалися за все, що можна: вікна, двері, майно, борода, спадщину, землю, будинки, товари, прибутки, з холостяків, євреїв, проститутток, покійників і т.п.

Лише в кінці XVIII ст. настає більш цивілізований третій етап розвитку податків. Саме в цей час набувають поширення ідеї про законність і природність обкладання для задоволення державних потреб, обґрунтовуються найважливіші засади оподаткування, такі як рівномірність, визначеність, зручність, дешевизна справляння податків (А. Сміт). Кількість податків зменшується, вони стають більш одноманітними, держава відмовляється від дріб'язкових зборів, а віддає перевагу тим, які можуть істотно поповнити скарбницю. Відпрацьовуються технічні прийоми збирання податків. Свого найвищого розквіту і вдосконалення податки набувають в умовах ринкового господарства.

Податкам, як специфічним платежам на користь держави, притаманні особливі риси: по-перше, обов'язковість сплати. Податки – це примусові платежі постійного характеру, які центральний уряд або органи місцевого самоврядування стягують на свою користь з населення, підприємств, організацій. Обов'язковість сплати податків обумовлена наявністю держави, якій для виконання покладених на неї функцій необхідні грошові засоби. У демократичних державах з розвитком свідомості населення сплата податків стає почесним обов'язком кожного громадянина, а ухилення від сплати податків вважається одним із найважчих злочинів проти суспільства; по-друге, податки відображають односторонній рух коштів від населення, підприємств до держави, який не супроводжується одночасно наданням певних благ, матеріальних цінностей, як це характерно для товарного обміну. Вносячи податки, громадяни і суб'єкти підприємництва тим самим "оплачують" послуги, які їм надає держава: охорону, безпеку, суд, освіту, медичну допомогу тощо. Виняток становлять деякі збори (обов'язкові платежі), що безпосередньо асоціюються з платою за певні види державних послуг, вони мають цільове спрямування, яке в момент надання або у віддаленій перспективі повертається до платника визначеними благами. Це збори на пенсійне страхування, соціальне страхування, страхування на випадок безробіття, ринковий збір, за паркування автотранспорту та ін.; по-третє, податки стягуються на основі чинних законодавчих актів, тобто законно, легальним шляхом. Закони про податки приймає верховна влада. Наприклад, перелік податків у нашій державі визначає Закон України "Про систему оподаткування"; з прийняттям Податкового кодексу основні моменти оподаткування будуть регламентуватися цим законодавчим актом.

Розвиток непрямого оподаткування призвів до появи податку з обігу (своєрідного універсального акцизу), який у деяких країнах трансформувався

в податок з продаж або податок на додану вартість. Відповідно до світової практики непрямі податки, що звичайно називаються податками на споживання, включають три основні види: податок з обігу, податок з продаж, які використовувались у практиці розвинених країн до 1950 р., а потім і податок на додану вартість (ПДВ), що замінив у багатьох країнах перші два види.

Акцизи і ПДВ є найголовнішими з непрямих податків. Акцизом називають різновид непрямих податків на товари і послуги підприємств, що включаються безпосередньо у вигляді надбавки в ціну чи тариф. Акцизи зараховують в ціну продукції, яка йде на продаж, і послуг, тому їх кінцевими платниками виступають споживачі. Діапазон дії акцизів невеликий. Акцизом обкладаються такі товари, як тютюн, спиртні напої, ювелірні вироби, делікатеси, легкові автомобілі, бензин, хутряні вироби, високоякісні вироби з порцеляни і кристалю, килими. З 1999 р. перелік підакцизних товарів скорочено з 36 груп до 15 груп. Подібні товари називають підакцизними. Ставки акцизів диференційовані за товарними групами і видами товарів у широкому діапазоні, від 10 % до 90 %, і можуть періодично переглядатися.

Акцизи поділяються на специфічні та універсальні. Специфічні акцизи включаються в ціни окремих товарів. Здебільшого, це товари, рівень, споживання яких є мало еластичним щодо рівня цін, а також специфічні товари. Найзначнішими специфічними акцизами є акцизи на спиртне, бензин, тютюнові вироби. Універсальні акцизи містяться в цінах на всі товари. Роль їх у формуванні доходної частини бюджету зростає, на відміну від специфічних акцизів.

Відповідно до чинного законодавства в Україні акцизний збір – не прямий податок на високорентабельні та монопольні товари. Ставки цього податку є більш низькими на товари вітчизняного виробництва і більш високими на імпорті товари. Така диференціація ставок зумовлена політикою держави на підтримку вітчизняних виробників. Механізм нарахування і сплати акцизного збору дуже подібний на механізм нарахування і сплати ПДВ. Однак акцизний збір набагато менше впливає на загальний рівень цін в країні, оскільки термін підакцизних товарів менший, на відміну від ПДВ, яким оподатковуються практично всі товари, роботи і послуги.

Але податок на додану вартість був і залишається одним із основних джерел доходної частини бюджету. Цей податок охоплює практично усі сторони життєдіяльності не лише суб'єктів підприємницької діяльності, а й інших юридичних та фізичних осіб, що здійснюють операції з продажу товарів (робіт, послуг), які підлягають обкладанню цим податком. Тому особливу увагу ДПА України, зокрема управління податку на додану вартість Головного управління оподаткування юридичних осіб, підлягає питанням застосування чинного законодавства з ПДВ.

Податок на додану вартість було уведено в Україні з 1 січня 1992 р. згідно із Законом України "Про податок на добавлену вартість" від 20 грудня 1991 р., Декрет Кабінету Міністрів України "Про податок на добавлену вартість", що почав діяти з 1993 р., було підписано 26 грудня 1992 р. З урахуванням доповнень і змін, що вносилися в наступних періодах, указаний декрет

регламентував порядок обчислення і сплати ПДВ протягом 1993-1997рр. (до 1 жовтня 1997 р.), і змінив податок з обігу, який діяв в той час в Україні ставкою 18 %. З 1 жовтня 1997 р. порядок обчислення і сплати ПДВ регламентується Законом України "Про податок на додану вартість" від 3 квітня 1997 р. На жаль, податкове законодавство щодо ПДВ є дуже нестабільним. Так, тільки з часу прийняття вказаного Закону і до введення його в дію було прийнято чотири закони, які вносили зміни щодо ПДВ.

Реформування системи оподаткування в Україні з метою її адаптації до ринкових умов господарювання почалось із запровадження податку на додану вартість. Однак, досі не вдалось сформувати оптимальний механізм цього податку, який би при високій фіскальній ефективності забезпечив позитивний регулювальний вплив на економічні процеси, а саме стимулював економічний розвиток, сприяв більш справедливому розподілу податкового тягаря серед виробників і споживачів. Перенесення ПДВ як суто ринкового податку в економіку України, охоплену в кінці минулого століття глибокою економічною кризою, призвело до того, що він не проявив повною мірою свої позитивні якості, а також став причиною багатьох негативних процесів. Однак виникнення окремих проблем неминуче при зміні методів господарювання і переході до нових форм оподаткування. До того ж процес становлення податку на додану вартість ще не завершений, а стабільність в економічному зростанні, яка спостерігається з 2000 р., дає змогу очікувати, що в цих умовах основні негативні риси ПДВ будуть усунені.

Розвиток цього податку в 1992-2008 рр. характеризується постійними змінами законодавчих і нормативних актів пошуками найбільш ефективного механізму оподаткування як з точки зору залучення достатніх доходів до бюджету, так і стимулювання підприємництва.

Серед усіх податків ПДВ є лідером за кількістю змін, що вносяться до законодавчих актів, які визначають порядок його застосування. Хоча це і викликає багато нарікань у зв'язку з тим, що ускладнюється робота податкових органів і планування підприємцями своєї діяльності, уникнути цього неможливо, оскільки податкова система України перебуває на стадії розбудови. Найбільш важливим кроком щодо наближення вітчизняного ПДВ до норм, прийнятих в розвинених країнах, було прийняття в 1997 р. Закону України "Про податок на додану вартість". Однак, прийняття цього Закону не досягло іншої важливої мети – створення сприятливого податкового режиму для розвитку промисловості, наслідки дії деяких положень Закону призвели в ряді випадків до посилення податкового тиску на виробництво.

Аналіз свідчить, що в Україні більше уваги приділяється фіскальній дії ПДВ та недостатня увага відводиться його регулювальній функції, хоча кожний елемент механізму ПДВ може бути використаний з метою забезпечення позитивного регулювального впливу податку на економічні процеси. Проте в Україні маніпулювання елементами механізму ПДВ є безсистемним, і не завжди науково обґрунтованим, а неконтрольований вплив ПДВ на економічні процеси має істотні негативні наслідки як для споживачів, так і для виробничої сфери. Це стримує економічне зростання і тим самим негативно позначається на фіскальній дії податку.

Вплив ПДВ на споживачів у нашій державі характеризується насамперед істотним обмеженням сукупного платоспроможного попиту, що своєю чергою стримує зростання вітчизняного виробництва. У таких умовах подальше застосування ставки ПДВ у 20 % видається недоцільним і вона потребує зниження.

Негативні наслідки ПДВ для виробничої сфери проявляються у відволіканні обігових коштів підприємств, яке відбувається внаслідок постійних затримок виплати бюджетного відшкодування та встановленого порядку сплати ПДВ за принципом першої події за великих обсягів кредиторської заборгованості. Діючи на всіх етапах виробництва і реалізації, цей податок, в умовах нестачі фінансових ресурсів для розрахунків, став гальмувати взаєморозрахунки суб'єктів господарювання та стримувати ділову активність. Недостатньо відпрацьований механізм оподаткування призвів до того, що ПДВ, який у західних країнах нейтральний до виробників, в наших умовах став руйнівним для виробництва.

Позитивними сторонами ПДВ є:

- не спотворює поведінку платників як учасників господарсько-комерційного процесу, не змінює економічних рішень під впливом цього податку;
- дає можливість регулювати фонд заробітної плати і ціну;
- ліквідує "зайві" ланки господарського управління;
- дає змогу відносно точно визначити реальну вартість кожного товару і на основі цього увійти в основу формування економічних пропорцій;
- завдяки своїй регулювальній здатності ПДВ дає змогу використовувати даний важіль як засіб стримування кризи надвиробництва і прискореного витіснення з ринку слабких та неконкурентоспроможних виробників;
- через посилений вплив на рівень цін може бути використаний в антиінфляційних процесах, оскільки дає змогу автоматично отримувати кон'юнктурний прибуток, породжений інфляцією, і цим самим стримувати невиправдане збільшення цін.

Аналіз чинного механізму справляння ПДВ в Україні засвідчив, що певні його деформації негативно позначаються на загальній економічній ситуації і вимагають негайного усунення, хоча в цілому цей податок залишається важливою складовою податкової системи. Наявність певних недоліків ні в якому разі не є підставою для відмови від застосування ПДВ, оскільки ідеального податку не існує. Тому треба удосконалювати його на основі нагромадженого досвіду інших країн. Це сприятиме перетворенню ПДВ на дієвий інструмент регулювання економічних процесів, зберігаючи при цьому за ним роль одного з найважливіших джерел доходів бюджету.

УДК 336.22:336.71

Здобувач О.Г. Сербина – Львівська КА

ОРГАНІЗАЦІЯ ПОДАТКОВОГО КОНТРОЛЮ ЗА БАНКІВСЬКОЮ ДІЯЛЬНІСТЮ ТА ЙОГО ЕФЕКТИВНІСТЬ

Системно розглянуто податковий контроль банківської діяльності: його суб'єкти та об'єкти, види контролю та його класифікацію за різними критеріями, ок-